

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
X

Nesir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
X

İstanbul-1990

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'DA NABİ TESİRİ

İskender PALA

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703 - 22 Haziran 1780) hiç şüphesiz Türk ilim ve fikir muhitinin yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biridir. Urfalı Yusuf Nabî ise (1642 - 1712) Türk edebiyatının en seçkin simaları arasında ilk sıralardan birini işgal eder. Nabî'nin kendi çağındaki büyük şöhreti asırlar boyu devam etmiş ve pedagojik-didaktik şiirleri ile hakîmâne söyleyişleri, yüzbinlerce kulağa küpe olmuştur. «Nabî gibi söyleme»nin moda olduğu bir çağda yetişen İbrahim Hakkı ise şüphesiz onu en iyi anlayanlardan biridir. Haddizatında her iki şahsiyet de aynı coğrafi bölgenin insanlarıdır. Her ikisi de didaktik eserleriyle ünlü olup Türk toplumunu nesiller boyu fikrî yönden etkileyen kişiler arasında yer alırlar. Birindeki sonsuz hayal dünyası ve duygu birikimi; diğerkindeki geniş kültür ve tecrübeyi karşılar. Birisi sade şiirleriyle halka inerken diğeri halk eğitimi için ulvî ilimlere yükselir. Birinde şiir vadisi fikir ırmağıyla beslenir; diğerkinde fikir şiirselleşir. Birinin şiirde vardığı noktayı diğeri nesirde ölümsüz kılar.

Değişik sahalarda eserler vermekle geniş kültür birikimlerini en yararlı biçimde yazıya geçiren bu iki Türk âlim ve şâiri, tefekkür olgunluğunun en seçkin numûnelerini ortaya koyarlar.

Nâbi-i Pîr'in ölümünde henüz dokuz yaşında olan İbrahim Hakkı'nın yetişmesinde, o büyük toplum insanının etkisi elbette ki büyük olacaktır. İbrahim Hakkı'nın çocukluk ve gençlik çağlarında Nabî'ye ait hikemî beyitleri okuya okuya yetiştiğini kim yalanlayabilir? Yahut ilim yoluna baş koymuş bir gencin, kulaklarındaki pası gidermek için Nabî'nin güçlü ahengine başvurmadığını kim söyleyebilir? Yine kim ıspat edebilir ki İbrahim Hakkı Hayriye-i Nabî'yi ezberleyerek büyümemiştir! Elbette bunların

aksi de ıspat edilemez. Ancak gerçek olan bir husus varsa o da Nabî'nin Hayriye adlı eserinin kısa zamanda yayılması sonucu sayısız yazmalarının bütün Osmanlı ülkesinde okunduğudur. Kaldı ki bir ilim muhitinde yetişen İbrahim Hakkı da elbette Hayriye'deki ölümsüz hayat düsturlarına âşinâlık duymuş, ondaki ulvî zevki teneffüs etmiştir. Nitekim yıllar sonra kaleme alacak olduğu Mârifetnâme'si Hayriye'de geçen birçok beyiti de ihtiva eder.

Mârifetnâme zâhir ve bâtın ilimlerine ait ölümsüz bir eserdir. Belki pozitif ve tecrübi ilimlerle ilgili bahislerinde bazı eskimiş bilgiler bulunabilir. Ama dinî, şer'î, tasavvufî ve ahlakî bölümleri asla eskimediği gibi zamanla değer kazanır. Bu kitap bir ilim ve irfan denizidir ki dalgaları ile insanın ruh kirlerini yıkayıp temizler ve cehennem ateşine yönelen nefisleri serinletip ferahlatır. Âlemin yaratılışından başlayıp her türlü İlahî ve beşerî bilgiyi âciz akıllıların anlayabileceği şekilde yazıya geçiren İbrahim Hakkı, zaman zaman Nabî'nin Hayriye'sinden de iktibaslar yapar. Bilişildiği gibi Hayriye bir öğüt kitabı olup şâirin, bütün bir gençliğe armağanıdır. Türk-İslam felsefesinin ana çizgilerini ihtiva eden bu nasihatnâme, yazıldığı dönem için olduğu kadar günümüz ve her dönem için geçerli olabilecek öğütlerle doludur. Bu bakımdan Hayriye de tıpkı Mârifetnâme gibi yıllar geçtikçe değeri ziyadeleşen bir eserdir.

Amaç aynı olunca, vasıtada da benzerlikler bulunabilir. İbrahim Hakkı'nın, Mârifetnâme'yi kaleme alırken Nabî'nin Hayriye'sinde yer alan birçok beyiti de yeri geldikçe sözkonusu etmesi bu yüzdendir. Hatta o, bu iktibaslarda o kadar tabii davranır ki ne Hayriye'nin ne de Nabî'nin adını anmaz. Sanılır ki İbrahim Hakkı, zikrettiği bu şiirleri kendisi yazmış; yahut daha önceden -belki çocukluğunda- ezberlemiş ve tekrar ede ede artık onları kendi gönlünden doğmuş kadar benimsemiştir. Onun, Hayriye'yi okumadan bu kadar şiiri kulak dolgunluğu ile iktibas etmesi mümkün değildir. Bilakis Mârifetnâme'ye çeşni katsın diye Hayriye'yi el altında bulundurup kaynak edindiği ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü bu iktibaslar tek tük beyitlerden öte anlatılan konuyu tamamlayıcı nitelikte geniş şiirlerdir. Vereceğimiz örneklerde bu husus daha açık şekilde görülecektir. Ancak sözkonusu şiir pasajlarında bir

takım beyitlerin takdim-tehiri sözkonusudur. Bu durumda birkaç seçenek akla gelir :

1. İbrahim Hakkı hazretlerinin elinde Hayriye'nin dağınık bir nüshası mevcuttu ve şiirleri oradan aktarıyordu.
2. Hazret kitabı ezbere biliyordu ve yeri geldikçe konu arasına sıkıştırıyordu.
3. Şiirleri kendi amacı doğrultusunda değiştiriyordu ve bu sebepten Nabî'nin adını anmaktan çekiniyordu. Nitekim bu değişiklik beyit sırasında görüldüğü gibi bazan şiirin özüne de taalluk eder.
4. İbrahim Hakkı, herhangi bir sebeple Nabî'nin adını anmak istemiyordu.

Böyle bir yol tutmasının nedeni ne olursa olsun biz bu son seçeneğin doğru olmasına ihtimal vermiyoruz. Zirâ Mârifetnâme'yi yazan bir ilim adamının intihâle ihtiyacı yoktur. Bilakis kaynak zikretmesi onun değerini arttıracaktır. Ancak şöyle de düşünülebilir : İbrahim Hakkı bir ilim adamı ve filozoftur. Şairlik yanı zayıf olabilir. Ama şiir hafızasının kuvveti tartışılmaz. Nitekim Mârifetnâme'nin birçok yerinde kendi yazdığı şiirleri zikretmesi yanında; yazarını söylemediği sayısız beyitle de eserine çeşni katmasını iyi bilmıştır. Maamafih hafızasındaki şiir bolluğu içinde o şiirlerin sahiplerini zikretmemek de kadirşinaslıktan sayılamaz.

Aslında her ne olursa olsun bizce bu şiirler konuya canlılık getirdiği için tam mahallinde ve başarıyla kullanılmışlardır. Nesir bir kitapta konunun ağırlaştığı veya okuyucunun yorulmaya yüz tuttuğu yerlerde zikredilen bir beyit, elbette zihni toplamaya ve en etkili anlatım biçimi olan vezinli ve kafiyeyle okuyucuyu uyanık tutmaya yardımcı olur. Velez beyitleri sıra ile olmasın. İşte İbrahim Hakkı da bu yolu seçmiş ve kendi manzumelerine ilaveten Nabî gibi birçok şairlerden de iktibaslar yaparak konuyu zenginleştirmiştir. İşte bir örnek :

Mârifetnâme'de¹ feleklerin adedi, merkezlerin hareketi ve meydana getirdikleri daireler anlatılmaktadır. Bu arada musıkî ilminin de feleklerin dönüşü esasından hareketle ortaya çıktığı vurgulanır ve denir ki, «... Her bir makamı nice derde devâ, nice hastalıklara şifâ, nice tabiata safâ, nice kalbe cilâ ve nice rûha gıdâ bulmuşlardır. Bu ilme tıbb-ı ruhanî, hendese-i ruhanî, kuvvet-i ruhanî ve fenn-i musıkî diye isimler vermişlerdir. Nazm :

1. Mûsikî hikmete dâir fendir
Bilene bilmeyene rûşendir
2. Nice esrârı var idrâk edecek
Bir gelir sîneleri çâk edecek
3. İtibârât u tekâsim ü füsûl
İmtiyâzât-ı makâmât u usûl
4. Perde vü peşrev ü savt u amel
Kâr u nakş u şuaab u kavî ü gazel
5. Her biri hikmet ile memlûdur
Can riyâzın suvarır bir sudur
6. Nağme-i yâbis ü hâr u bârid
Çeşme-i mahz-ı hikemden vârid
7. Her biri bir maraza nâfi'dir
Zıddını her birisi dâfi'dir
8. Zîr ü bâlâsı hevâdır ammâ
Dâir olur mu havâsız dünyâ
9. Hikem-i kevn ü mekân muzmerdir
Anlamaz hikmetin ol kim kerdir

1 İncelememizde esas alınan Mârifetnâme nüshası için bk. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* (Hız. M. Faruk Meyan), 1166 s., İstanbul, 1987.

10. Böylece zevkîn eden ehl-i reşâd
Eylesin zevkini Allâh ziyâd
11. Verir insâna hayât-ı tâze
Nağme-i bülbül-i hoş-âvâze
12. Gûş kıl nağmesini mürgânın
İktizâ eyler ise insânın
13. Nağme-i şûh-ı hoş-âheng-i beşer
Hâh u nâ-hâh eder insâna eser
14. Nağme bir mantık-ı ruhânîdir
Nağmenin lezzeti vicdanîdir
15. Cân-fezâdır nefes-i insanî
Dil-rübâdır negam-ı rûhânî
16. Ger hakikatle olursan sâmi'
Olmaz evkât-ı hayatun zâyi'².»

Burada sözkonusu edilen onaltı beyitten ilk sekizi Hayriye'de³ 955-962. beyitler; dokuzuncu beyit 964.; onuncu beyit 966.; onbir ilâ onbeşinci beyitler 941-945.; son beyit de 954. beyitler olarak kayıtlıdır⁴.

Bu misalde olduğu gibi, Mârifetnâme'ye Hayriye'den alınan diğer şiir öbekleri de az veya çok takdim tehire uğramıştır. Bunları birer birer işaret etmeye gerek duymuyoruz. Ancak şunu hemen söylemeliyiz ki İbrahim Hakkı'nın bu küçük değişiklikleri de sebepsiz değildir. Nabî bu şiirleri inşâd ederken kendi merâmı doğrultusunda bir yol çizmiştir. İbrahim Hakkı ise konuya mutabakat sağlamakla birlikte anlatımın bütünlüğünü korumakta ve o da belki kendi isteğine uygun yeni bir düzenleme getirmektedir. Ni-

2 *Mârifetnâme*, s. 182-183.

3 İncelememizde esas aldığımız Hayriye için bk. Şair Nabî, *Hayriye*, (Hzl. İskender Pala), 256 s., İstanbul, 1989.

4 *Hayriye*, s. 146-149.

tekim kitapta geçen diğer iktibaslar için de durum böyledir. İşte bir başka örnek : *Mârifetnâme*'de ana konu Anâsır-ı Erbaa; başlık ise su'dur. Müellif sudan oluşan denizin faydalarını anlatırken elbette gemilerle seyrin kolaylığı ve zevk ü safâsı ile Allah'ın böyle bir nimet aracılığı ile insanlara bahşettiği lutfunu ve ayak kullanılmadan gezinti imkânı sağlamasını da hatırlayacaktır. Kaldı ki müellif bu şiiri, incelenmesi insanı hayli yoran, dairevi bir şekilden sonra iktibas eder. Bu da, şekli incelemekten yorulan okuyucunun, tekrar aynı canlılıkla konuya dönmesini sağlar : «Denizciler pusula vasıtasıyla coğrafi yönleri bulup ona göre hareket ederler. Aşağıdaki şekillerde iç denizlerdeki ve güneydeki Hind Okyanusu'nda otuziki yönden esen rüzgârlar ile manyetik ve coğrafi kutuplar arasında onbir (veya oniki) derecelik açı görülmektedir⁵.»

(Şekil)

1. Keşti-i sâyiri san vakt-i şitâb
Bâdbândan kanat açmış mürğ-âb
2. Havf dursun nedir ol zevk ü safâ
K'olasın tâir-i rûy-ı deryâ
3. İttikâ eylesesin bâleyne
Bakasın âyine-i simîne
4. Olasın pâre-i bâd ile vezân
Edesin hayli sevâhil seyrân
5. Olup âsûde-rev-i dûş-ı hevâ
Gezesin âlemi bî-minnet-i pâ⁶

5 *Mârifetnâme*, s. 226.

6 *Mârifetnâme*, s. 227; *Hayriye*, s. 70-71.

İbrahim Hakkı burada sözkonusu edilen beyitleri tamamen kendi anlattığı konu doğrultusunda düzenlemiştir. Bunu yaparken de vezin ve kafiye sadık kalmıştır. Sözelimi *Hayriye*'de bu beyitler «İstanbul'un şerefi ve güzelliği» bahsinde ve İstanbul Boğazı'nın harikulâdeliği anlatılırken yazılan samimi beyitlerdir. Oysa İbrahim Hakkı onları ilmi bir konuya adapte ederek

İbrahim Hakkı Mârifetnâme'nin kozmik âlemi, anâsır-ı erbaayı, mevâlîd-i selâseyi cevher ve arazi ve dolayısıyla insanı anlatan ilk fennin sonunda sözünü yine Nabî'nin bir beyti ile bitirir : «... En yüksek maksad, Allah Taalâ'nın huzûru olunca, âlemi yaratandan gâfil olup âlemin halleri ile meşgûl olmak, padişahın huzurunda bulunan kölenin, sultandan yüz çevirip sarayın süslerini seyre kapılmasına benzer. Beyt :

Hânenin lâzım olan sâhibidir
Bilmeyen hânesinin tâlibidir.»

Mârifet ehlinin kalb hallerini rumûz ile anlatırken de şu beyit iktibas edilir :

Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Sana mürşid yetişir şimdi kitâb⁷

Tevekkül bahsinde ise şu ibretâmiz menkibe anlatılır ve arkasından Hayriye'deki «Matlab-ı Kâide-i İstiğnâ» bahsinin ilk on üç beyti -aradan üç beyit atlanarak- iktibas edilir. Konuya ve merrama tam uygunluk gösterdikleri için müellif beyitler üzerinde herhangi bir değişiklik yapma ihtiyacını da duymamıştır. «Büyüklüklerden biri anlatır, bir defasında yolculukta yalnız idim. Bir

bir espri unsuru yapar. Burada zikredilen ilk beyit Hayriye'de 390. beyit olarak diğerlerinden sonra kayıtlıdır ve aslı şöyledir :

Olmuş üstünde kayak vakf-ı şitâb
Bâdbândan kanat açmış mürğ-âb

Kezâ ikinci beyitteki «Havf dursun» yerine şiirin aslında «Gayri dursun» şekli vardır. Yine dördüncü beyitteki ikinci dizide geçen

Edesin hayli sevâhil seyrân

dizesi asıl metinde

Edesin bir nice şehri seyrân

biçiminde olup Boğaziçi'nin iki yanındaki yerleşim bölgelerini ve eski İstanbul köylerini anlatmak üzere kaleme alınmıştır.

7 Mârifetnâme, s. 229; Beyit için bk. Hayriye, s. 63 (b. 339).

8 Mârifetnâme, s. 642; Beyit için bk. Hayriye, s. 62 (b. 327).

şehrin kenarında bir mescide geldim. Nefsim bana, bu mescid insanlardan uzaktır, yanında iftar edecek azığın yoktur. Öyle bir câmîe git ki insanlar arasında olup, cemaati seni görüp ihtiyacını versinler, dedi. Ben nefsimi kızıp, bu gece bu mescidden başka yere gitmem ve helvadan başka bir şey de yemem. Onu da lokma lokma ağzıma koymazlarsa yemem, dedim. Yemeği bu şartlara bağlayınca akşamdan sonra mescidin kapısını bağladım. Yatsıdan sonra bir kimse kapıyı çaldı, aldırmadım. Çok çaldı. Ben de kapıyı açtım. Gördüm ki ihtiyar bir hanım, elinde bir mum ve yanında bir genç içeri girdiler. Bana dua edip önüme bir tabak helva koydu ve :

— Bu hasta delikanlı benim oğlumdur. Günlerce yemedi içmedi ve konuşmadı. Öyle kendinden geçmiş yatardı. Bu gece gözünü açıp, «Ana, helva isterim.» dedi. Bunun üzerine ben şükrederek bu helvayı pişirinceye kadar aramızda bir söz geçti. Hasta oğlum and içti ki, bu helvayı benimle beraber bir garip yemedikçe ben de yemem. Hemen koluna girip eline bir baston verdim ve mescide gidelim, orada bir garip adam görmüştüm. Onunla beraber bunu yiyeceğim ve sen de yemininden dönmüş olmazsın. Şükür ki gelebildik ve seni burada bulduk, dedi.

O hanım bana buyur deyip helvadan bir lokma benim ağzıma; bir lokma oğlunun ağzına vermiştir. Nihayet ikimiz de doyduk. Kalkıp gittiler. Ben şaşakaldım. Rabbimin Rezzâk olduğunu yakinen bildim. İnsanları unutup insanların Rabbine tevekkül eyledim, üns ve huzurunu buldum. Onunla mutmain oldum.
Nazm :

1. Ey nüvîn nüsha-i mecmûa-i râz
Gonca-i bağçe-i nâz u niyâz
2. Eyleme kimseye arz-ı hâcet
Olma ham-geşte-i bâr-ı minnet
3. Dehenin hâhiş için eyleme bâz
Olma âlûde-leb-i harf-i niyâz
4. Sâhib-i hırs u tama' rüsvâdır
Kîmyâ-yı şeref istiğnâdır

5. Ol ki maksûm değil girmez ele
Ol ki maksûmun ola gitmez ele
6. Âli et kıymetini hor olma
Gördüğün şeye talebkâr olma
7. Abd destinde ne var k'isteyesin
Onu ya bunu bana ver diyesin
8. O da muhtâc-ı atâ-yı Hak'tır
Beste-i mevhibe-i mutlaktır
9. Âcizin lutf edecek hâli mi var
Sana bahş eyleyecek malı mı var
10. Lutf-ı Hak herkese bî-minnettir
Kul eli arada bir âlettir
11. Terk-i esbâb değil gerçi savâb
Bî-müsebbib neye yarar esbâb
12. Sanma erzâkını muhtâc-ı taleb
Çekme beyhûde yere renc ü taab
13. Ol atâyâsına Hakk'ın vâsık
Oldu rızkın sana senden âşık⁹»

İbrahim Hakkı'nın aynı bahisteki diğer iktibası oldukça dikkat çekicidir. Burada müellif tevekkül eden kişinin nelere erişeceğini değişik açılardan ele aldıktan sonra 12 beyitlik bir mesnevî kaydeder. Bu mesnevî, Nabî'nin Hayriye'de anlattığı «Matlab-ı Kâide-i İstiğnâ» bahsinden alınan beş beyte yedi beyit ilâvesiyle yazılmıştır. İbrahim Hakkı hazretleri tarafından yazılıp araya serpiştirilen bu ilâve beyitlerde konunun akıcılığı sağlanmış ve fikirler büyük bir başarı ile bütünleştirilmiştir. Âdetâ büyük bir Divan şairinin tahmis veya taştir kaleme alması gibi ek beyitler

9 *Mârifetnâme*, s. 716-717; Şiir için bk. *Hayriye*, s. 82-84.

Nabî'deki başarıya ulaşmış ve neredeyse İbrahim Hakkı ile Nabî arasındaki söyleyiş tekniği ayırdedilemez hâle gelmiştir. Aşağıya aldığımız bu mesnevînin 6 ilâ 10. beyitleri Hayriye'de kayıtlıdır :

1. Âlem içinde ıyân u pinhân
Gelir elbette sana kısmet olan
2. Kişinin gece ve gündüz talebi
Olamaz rızk-ı kesirin sebebi
3. Rızkına kâni olan ehl-i mezâk
Olusar mazhar-ı ism-i Rezzâk
4. Seni yoktan var eden ac etmez
Gayri kapılara muhtâc etmez
5. Yürü var Hakk'a tevekkül eyle
Hâline sabr u tahammül eyle
6. Künc-i kâşânedede râhat hoşdur
Dâde-i Hakk'a kanâat hoşdur
(Hayriye, b. 493)
7. Bilir ahvâlini Rezzâk-ı Hakîm
Rızkını vakt ile eyler teslim
(Hayriye, b. 496)
8. Mâla mevkûf değil erzâkın
Gayri yüzden getirir Rezzâk'ın
(Hayriye, b. 497)
9. Çeşmini hâtırını eyle ganî
Kerem et olma gedâ-çeşm-i denî
(Hayriye, b. 503)
10. Çekme hiç gürsinelikden haşyet
Kulun aç kor mı Veliyy-i Ni'met
(Hayriye, b. 500)

11. Bizi ey Hayy-i Hudâ-yı Müteâl
Rızk için kılma perişân-ahvâl
12. Zikrini dilde gıdâ-yı rûh et
Canda hikmet kapısın meftûh et¹⁰

Başka bir bölümde de İbrahim Hakkı hazretleri sabırdan bahsetmektedir. Hayriye'de de bu konuya ayrılmış bir bölüm (Der-beyân-ı şeref-i sabr u şekîb) mevcuttur. İşte buradan Mârifetnâme'ye aktarılan üç beyit :

1. Sabr kıl etme umûrunda şitâb
Sabr ile derler olur gûre duşâb
2. Sabr ile dostun olur düşmenler
Sabr ile rehber olur rehzenler
3. Sabr esmâ-ı İlâhîdendir
Hikmet-i nâmütenâhîdendir¹¹

Mârifetnâme'nin Muhabbetullah bahsinde uzun bir mesnevî yer alır. Bu mesnevî, Hayriye'den yapılan son iktibastır. Hayriye'de «Matlab-ı Mârifet-i Rabbanî» başlığı altında ve 42 beyit hâlinde yazılmış olan bu manzûmeyi İbrahim Hakkı hemen bütün beyitleriyle ve ufak değişikliklerle zikreder. O kadar ki Nabî'nin bu bölümdeki ilk sözleri olan ve oğluna hitabını anlatan

Ey behîn nüsha-i mecmûa-i zât
Nakş-ı zîbende-i mir'ât-ı sıfât

beyti de buraya alınsaydı herhalde Mârifetnâme değil, Hayriye-i Nabî okuduğumuzu sanırdık. Ancak Mârifetnâme müellifi şiirin sonuna kendi konusuna uygun 9 beyit (36-44. beyitler) ilâve ederek bu iktibas yığnını yumuşatmaya çalışmıştır. Mesnevî şudur :

¹⁰ Mârifetnâme, s. 720-721; Beyitler için bk. Hayriye, s. 85-86.

¹¹ Mârifetnâme, s. 744; Hayriye, s. 158. Hayriye'de ilk beytin ikinci dizesi «Sabr miftâh-ı ferecdir ber-bâb» şeklinde kayıtlıdır. Burada İbrahim Hakkı'nın bir atasözü zikrederek şiire yeni bir çeşni kattığına şahit oluyoruz.

1. Eyle bu pendimi âvîze-i gûş
Kimseye olma sakın fazl-fürûş
2. Etme halka satacak ilme heves
Kılma beyhûdeye tazyî-i nefes
3. Öyle bir ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahi Hak
4. Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nüshasına eyle nazar
5. Nefes-i pâk-i azîzân-ı tarîk
Eder insanı karîn-i tahkîk
6. Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Sana mürşid yetişir şimdi Kitâb
7. Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın
Himmet et tâ olasın ehl-i yakîn
8. Sa'y edip ârif-i billâh olagör
Nâil-i mârifetullâh olagör
9. Olma şek mezlakasında gümrâh
Ulemâdır ulemâ-yı billâh
10. Çün «En'a'ref» dedi Hallâk-ı Vedûd
Mârifettir dü cihândan maksûd
11. Mârifet zînetidir insânın
Pest olur mertebesi nâdânın
12. Mârifet devlet-i ruhânîdir
Mârifet hil'at-i Rabbanîdir
13. Câhilin mârifeti redde sebep
Behreyâb olmadıgındandır hep

14. Olmaz âlûde-i çirk-i hızlân
Câme-i ilm ü libâs-ı irfân
15. Hak getirmiş seni kendin bilesin
Ta O'na cân ile kulluk kılasın
16. Zikr ü fikrün hemen Allah olsun
Meşhedün ol ulu dergâh olsun
17. Dûzah u cennete eyleme nazar
Sâhibin iste bul ey nûr-ı basar
18. Ol senün olıcak ey rûh-ı revân
Hep senün olmuş olur iki cihân
19. Ara bul kendini bil kimsin sen
Ta sana ola dü âlem rûşen
20. Kıl tekâpû-yı bilâd-ı etvâr
Kendini bilmeyicek etme karar
21. Bilmeyen kendini nâ-bînâdır
Gâv u hardan da bile ednâdır
22. Olmayan vâsıl-ı nûr-ı irfân
Yine zulmette kalır sergerdân
23. Anlasa nolduğunu dürr-i Aden
Uğramaz dâirene havf ü hazen
24. Anla kim mânâ-yı Tevhîd budur
Vâsıl ol devlet-i câvîd budur
25. Mâye-i cân-ı dil-âgâh budur
Gâyet-i mârifetullâh budur
26. Çekegör çeşmine kuhl-i irfân
Olmaya ta sana mahşer zindân

27. Nûr-î didem hele müşkil mânâ
İki âlemde de olmak âmâ
28. Oldur âmâ ki değil ehl-i şühûd
Ola ebvâb-î hakâyık mesdûd
29. Hazret-i Fahr-i Rûsûl kıldı duâ
Kim hakâyık ola mekşûf ana
30. Cümle-i nüsha-i merdân-î Hudâ
Verir âyîne-i idrâke cilâ
31. Tâlib-i Hakk'a olur râh-nümâ
Nusah-î Mesnevî-i Mevlânâ
32. Himmet et anlamay güftârın
Hırz-î cân eyleyegör esrârın
33. Dahi çokdur nusah-î ehlullâh
Abdi Allâh'dan eyler âgâh
34. Remzi îmâları ruhânîdir
Cümlesi bâtın-î Kur'anîdir
35. Zîkr-î ahkâm-î şerîattır hep
Bâtın-î esrâr-î hakîkattır hep
36. Zevki irfân iledir insânın
Farkı yok câhil ile hayvânın
37. Ârif-i Hakk'ın olur kalbi selîm
Gönlü mir'ât-î nazar-gâh-î Alîm
38. Ârifin gönlü dahi â'lem olur
Mârifet nûru ile mahrem olur
39. Ârif ü âbid olan merd-î güzîn
Oldu gencîne-i Yezdân'a emîn

40. Canda kim ilm-i Hudâ kılssa zuhûr
Gözde ol nûr olur u gözde sürûr
41. Gördüğün cümle o nûr ile görür
Âlem içre o sürûr ile yürür
42. Mazhar-ı mârifetullâh olagör
Pertev-i mihr-i Hak ile dolagör
43. Yâ İlahî beni pür-nûr eyle
Dem-be-dem üns ile mesrûr eyle
44. Gönlümü hazretine hâzır kıl
Gözünü nûrun ile nâzır kıl¹²

Sonuç olarak denilebilir ki İbrahim Hakkı fikir ve felsefe; Nabî de şiir ve hikmet vadisinde hemen hemen aynı yolda yürümüşler, biri nesir ile, diğeri ise şiir ile bilim, düşünce, bürhân, düstûr koyucu olarak didaktik-pedagojik eserler vermişlerdir. Osmanlı kültür yapısının iki temel taşı oluşturulan bu eserlerden ilki cüsse ve sıklet nokta-i nazarından; ikincisi ise estetik ve duygu yönünden fevkalâde üstün görevler üstlenmişlerdir. Yani birincisi bu yapının tuğlası, mermeri ise; ikincisi tezhib ve sanatkârâneliği olmuştur. Bu bakımdan Nabî ile İbrahim Hakkı âdetâ birbirlerini tamamlayan iki âbide şahsiyet niteliğine bürünmüşlerdir. İnanıyoruz ki onlar, modern Türkiye'nin doğuşundan evvel kültür hayatımızı dolduran yalnızca birkaç isimden biri olarak kalmayacak, belki her dönemde toplum yapımızı müspet yönde etkilemeye devam edeceklerdir. Her iki şahsiyetin de büyüklüğü tartışılmaz derecededir. Ancak bu demek değildir ki ikisinden birisi diğerrinin etkisi altında kalmamıştır. Yukarıdan itibaren verilen örnekler nazaran Nabî'nin İbrahim Hakkı'yı çok derinden etkilediği muhakkaktır. Ancak yine unutmamak gerekir ki büyük insanlar, büyük dehalar sayesinde yetişebilir.

12 *Mârifetnâme*, s. 783-786; 1-35. beyitler için bk. *Hayriye*, s. 61-67.